

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مشور اخلاق پژوهش

بیادری از خداوند جهان و اعتماد به این که عالم محضر خداست و همواره ناظر بر اعمال انسان و بر مظلور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه اهمیت جایگاه دانشگاه در اعتلای فرهنگ و تمدن بشری، با دانشمندان و اخصام بهیات علمی

واحدنای دانشگاه آزاد اسلامی متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام

فحایت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخلفی نکنیم:

۱- اصل برانت: التزام بر برانت جویی از حرکتز رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به مثابه های غیر علمی می آلیند.

۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از حرکتز جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.

۳- اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و ابداع نتایج تحقیقات و انتقال آن به بکاران علمی و دانشمندان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.

۴- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب تقد و خودداری از حرکتز حرمت شکنی.

۵- اصل رعایت حقوق: التزام بر رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهشگران (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.

۶- اصل رازداری: تعهد به سیاست از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشورهای دیگر و نهاد های مرتبط با تحقیق.

۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از حرکتز پنهان سازی حقیقت.

۸- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه بکاران پژوهش.

۹- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن بهیتر و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده هنر و معماری / گروه پژوهش هنر

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A.)

گرایش : پژوهش هنر

عنوان:

بررسی و مقایسه نگاره‌های خاوران نامه منصوب به ترکمانان با نمونه‌های چاپ

سنگی قاجار

استاد راهنما:

دکتر محمد خزایی

استاد مشاور:

دکتر مهناز شایسته فر

پژوهشگر:

نازنین رشیدی

تابستان ۱۳۹۱

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم که بهترین مشوق هنری من در تمام مراحل زندگی
بوده‌اند و یادشان همیشه همراهم خواهد بود.

سپاسگزاری

با سپاس و قدردانی فراوان از راهنمایی های ارزشمند و مشاوره ی اساتید ارجمندم جناب دکتر محمد خزایی و سرکار خانم دکتر مهناز شایسته فر و تشکر بسیار از مدیریت گروه پژوهش و هنر که در تمامی مراحل همراه و حامی اینجانب بوده اند و سپاسگزاری از هیأت داوران محترم

تعه‌دنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب **نازنین رشیدی** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۱۰۱۱۰۶۴۰۰۰ در رشته پژوهش هنر که در تاریخ ۹۱/۰۶/۱۶ از پایان نامه خود تحت عنوان: **بررسی و مقایسه نگاره‌های خاوران نامه منصوب به ترکمانان با نمونه‌های چاپ سنگی قاجار** دفاع نمودم.
بدینوسیله متعهد می‌شوم:

- ۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه‌های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده‌ام.
- ۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره‌برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدارک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: نازنین رشیدی

تاریخ و امضا

بسمه تعالی

در تاریخ : ۹۱/۰۶/۱۶

دانشجوی کارشناسی ارشد نازنین رشیدی از پایان نامه خود دفاع نموده و

با نمره به حروف و با درجه مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

عنوان مطالب	شماره صفحه
مقدمه	۱
فصل اول	
انگیزه خلق آثار ادبی و هنری با مضامین شیعی در رثای امام علی (ع).....	۴
فصل دوم	
۱. خاوران نامه و شیوه نقاشی مکتب شیراز در قرن نهم.....	۷
۲. شیراز از یورش مغول تا عهد ترکمانان	۹
۳. ترکمانان و طوایف تشکیل دهنده آن	۱۵
۴. سبک درباری ترکمانان در شیراز	۱۹
فصل سوم	
مقدمه ای بر خاوران نامه	۲۲
۱. خاوران نامه	۲۴
۲. ابن حسام خالق آثار ادبی - شیعی	۲۷
۳. فهرست دیگر نسخه های خاوران نامه	۲۹
۴. عناصر تشکیل دهنده نگاره های خاوران نامه	۳۰
۵. بررسی و تحلیل نگاره های خاوران نامه.....	۳۴

فصل چهارم

- نسخه حمله حیدری و دیگر نسخ چاپ سنگی با مضامین شیعی در ایران..... ۱۲۱
۱. حمله حیدری و شیوه های نقاشی رایج در آن زمان..... ۱۲۵
۲. نقاشان تصویرگر کتاب حمله حیدری..... ۱۲۹
۳. بررسی موضوعی نگاره های چاپی کتاب حمله حیدری..... ۱۳۹

فصل پنجم

- مقایسه نگاره های مذهبی ، حماسی " خاور نامه " با " حمله حیدری "..... ۱۶۲
- نتیجه گیری..... ۱۷۰
- فهرست منابع..... ۱۷۳
- چکیده لاتین..... ۱۷۵

فهرست تصاویر

عنوان تصاویر	شماره صفحه
خاوران نامه.....	فصل ۳
تصویر ۳-۱ معجزه نمودن حضرت رسول اکرم.....	۳۹
نگاره هایی با حضور موجودات افسانه ایی (دیوان)	
تصویر ۳-۲ نبرد امام علی با موجودات افسانه ای.....	۴۱
تصویر ۳-۳ نبرد امام علی با موجودات افسانه ای.....	۴۴
تصویر ۳-۴ نبرد امام علی با موجودات افسانه ای.....	۴۷
تصویر ۳-۵ نبرد امام علی با موجودات افسانه ای.....	۵۰
نگاره هایی با حضور موجودات افسانه ایی (اژدها)	
تصویر ۳-۶ نبرد حضرت امیر با اژدها.....	۵۳
تصویر ۳-۷ نبرد حضرت امیر با اژدها.....	۵۶
تصویر ۳-۸ نبرد حضرت امیر با اژدها.....	۵۹
تصویر ۳-۹ از پای درآمدن اژدهای دریا به دست حضرت امیر.....	۶۲
نگاره هایی با حضور جانوران واقعی	
تصویر ۳-۱۰ امیر و مالک در مکان غریب با گاوی بزرگ.....	۶۵
تصویر ۳-۱۱ دلدل شیر، را از پای درآورد.....	۶۷
تصویر ۳-۱۲ درآمدن شیر به پیشگاه حضرت امیر.....	۶۹

بررسی وقایع در فضاهای باز

- تصویر ۱۳-۳ حضرت امیر در مصاف با زنگیان..... ۷۳
- تصویر ۱۴-۳ گشوده شدن قلعه ی خیبر به دست امام علی..... ۷۶
- تصویر ۱۵-۳ در آمدن حضرت امیر به چاه و شکستن میل..... ۷۹
- تصویر ۱۶-۳ حضرت امیر و یاران در نبرد با میل افسانه ای..... ۸۱
- تصویر ۱۷-۳ نبرد حضرت امیر و طهماس شاه..... ۸۳
- تصویر ۱۸-۳ امام علی در مصاف با سپاهیان طهماس شاه..... ۸۶
- تصویر ۱۹-۳ مالک و دیگران در حضور امام علی..... ۸۸
- تصویر ۲۰-۳ امام علی و یارانش و گشودن صندوق عجایب..... ۹۰
- تصویر ۲۱-۳ نبرد عمر امیه با دشمنان، در محضر امام علی..... ۹۲
- تصویر ۲۲-۳ امام علی در آوردگاه..... ۹۵
- تصویر ۲۳-۳ در آمدن خضر نبی به یاری امام..... ۹۷
- تصویر ۲۴-۳ بر دار کردن سعد و سیاف و رسیدن امام علی..... ۱۰۰

بررسی وقایع در فضاهای بسته

- تصویر ۲۵-۳ یاران حضرت رسول در مسجد..... ۱۰۳
- تصویر ۲۶-۳ آزاد شدن قنبر از اسارت به دست امام علی..... ۱۰۶
- تصویر ۲۷-۳ مجلس عقد در محضر امام علی..... ۱۰۹
- تصویر ۲۸-۳ رسیدن عمر امیه به حضور امام علی..... ۱۱۱

تصویر ۲۹-۳ کشته شدن قطّار به دست سعد در محضر امام علی..... ۱۱۳

تصویر ۳۰-۳ نبرد امام علی در دربار شاه خاور..... ۱۱۶

حمله حیدری..... فصل ۴

تصویر ۱-۴ به معراج رفتن حضرت رسول..... ۱۳۷

تصویر ۲-۴ دو نیم شدن مرد کافر به دست امام علی..... ۱۴۰

تصویر ۳-۴ اسلام آوردن شیخ نصارا در محضر پیامبر..... ۱۴۳

تصویر ۴-۴ غزوه صفین..... ۱۴۵

تصویر ۵-۴ ملاقات طلحه و زبیر با امام علی..... ۱۴۸

تصویر ۶-۴ نبرد مالک به همراه امام در هنگام شب..... ۱۵۰

تصویر ۷-۴ نجات یافتن سلمان از دست شیر توسط امام..... ۱۵۲

تصویر ۸-۴ آمدن دیو به خدمت پیامبر و امام علی..... ۱۵۴

تصویر ۹-۴ رزم حضرت امیر با حارث..... ۱۵۶

تصویر ۱۰-۴ رفتن پیامبر با انصار به وعده‌گاه..... ۱۵۸

مقدمه

پایان نامه پیش رو ، به بررسی نگاره های زیبای خاوران نامه در عهد ترکمانان در شیراز می پردازد و در ادامه به مقایسه با نگاره هایی با موضوعات مشابه در کتاب حمله حیدری که در عهد قاجار و به شکل چاپ سنگی ارائه شده است .

این دو کتاب از حیث بیان وقایع زمان امام علی (ع) و حضور ایشان در جنگها و ملاقات با یارانشان ، دارای اشتراکات بسیاری است و طبیعی است نگارگران با بهره گیری از رویدادهای نقل شده در قالب شعر ، به تصویر سازی کتاب و کمک به بیان بهتر شعر اقدام نموده اند . به عبارتی بوسیله نگاره های مصور ، کلام و شعر را به تصویر کشیده اند و البته گزیده این وقایع و رویداد های مصور شده ، در قالب تابلویی کوچک در کتاب گنجانده شده است .

باید متذکر شد تحقیق موجود ، تنها پژوهش در این زمینه نمی باشد چرا که علاقمندان بسیاری در این عرصه و پیش از این به بررسی نگاره های خاوران نامه و ویژگیهای هنری ادبی این کتاب مذهبی - حماسی ، شیعه پرداخته اند از آن جمله مقالاتی از سوی پژوهشگرانی چون خانم فاطمه صداقت و خانم زهرا شریعت که در فصل نامه های مطالعات هنر اسلامی درج شده و نیز کتاب هایی از آقای سعید انوری و آقای مهدی مقدم ... چاپ شده است . همچنین از سوی تنی چند از دانشجویان گروه هنر پایان نامه هایی در باب خاوران نامه با راهنمایی اساتید مجرب ، صورت گرفته که در خور توجه می باشد و جای بسی شادمانی است که این کتاب نفیس با نگاره های ارزشمندش توانسته در دوره های اخیر مورد توجه محققان ، هنرمندان و علاقمندان به کتب شیعی قرار گیرد .

در اینجا سعی شده با طرح بعضی پرسشهای پژوهشی ، روند پایان نامه بهتر تبیین شود ، از جمله : ۱ . انگیزه پیدایش این نگاره ها چه بوده است ؟

۲ . نقاشی های خاوران نامه از چه ویژگی برخوردارند ؟

۳ . نقاشان و مصور سازان نسخ یاد شده ، چه کسانی بودند ؟

۴ . شیوه نقاشی حاکم بر نگاره های دو کتاب موجود چیست ؟

۵. وجوه تشابه و تفاوت نگاره های خاوران نامه با نسخ چاپ سنگی چیست؟

پاسخ به پرسش ها در سراسر پایان نامه و در فصول مختلف بیان شده است.

روش پژوهشی کاربردی در پایان نامه، به شکل مقایسه نگاره های موجود از کتاب خاوران نامه کاخ گلستان با نگاره های نسخ چاپی کتاب حمله حیدری که مربوط به مجموعه خصوصی می باشد.

با توجه به اینکه روش تحقیق، "توصیفی - تاریخی" است نگارنده، به بررسی تاریخ پیدایش آثار و نیز به توصیف چند نمونه از نگاره ها در دو اثر ادبی منظوم پرداخته است.

به طور کل پایان نامه موجود مشتمل بر پنج فصل می باشد. در فصل اول به دلایل خلق آثار ادبی و هنری در مورد امام علی (ع)، در ایران پرداخته است و در فصل دوم کتاب خاوران نامه ابن حسام به همراه شیوه نقاشی مکتب شیراز در قرن نهم معرفی شده سپس در سه بخش اصلی به معرفی ترکمانان و طوایف تشکیل دهنده پرداخته و در نهایت سبک درباری ترکمانان معرفی شده است.

در فصل سوم مقدمه ای بر خاوران نامه نوشته شده سپس به معرفی مولف کتاب و فهرست نسخه های مصور شده خاوران نامه پرداخته است همچنین در بخش دیگر عناصر تشکیل دهنده نگاره ها و سپس بررسی نگاره هایی در فضاهای باز و بسته تشریح شده است همچنین موضوعاتی با شخصیت های افسانه ای چون دیو، اژدها، پری معرفی شده است. نگاره های مورد بررسی این فصل شامل سی نگاره برگزیده می باشد.

در فصل چهارم کتاب حمله حیدری و دیگر نسخ چاپ سنگی با مضامین شیعی در ایران معرفی شده و شیوه رایج نقاشی در دوره قاجاریه توضیح داده شده است سپس به معرفی نقاشان تصویر گر کتاب حمله پرداخته و در نهایت به بررسی موضوعی نگاره های کتاب می پردازد که مشتمل بر ده نگاره است.

در فصل پنجم مقایسه ای اجمالی بین نگاره های خاوران نامه با حمله حیدری داریم و پس از آن نتیجه گیری از مطالب ارائه شده صورت گرفته است و در نهایت فهرستی از منابع کتابهای موجود که باعث شناخت بیشتر نسبت به موضوع پایان نامه بوده ، ارائه شده است .

فصل اول

انگیزه خلق آثار ادبی و هنری با مضامین شیعی در رثای امام علی (ع)

پیشینه ارادت ایرانیان به آیین جوانمردی و جوانمردان به دوران قبل از اسلام و ایام پهلوان سالاری در ایران بر می گردد که رستم دستان ، سهراب ، سیاوش و دیگر بزرگمردان نیک سیرت ، از سرامدان آن دوران بودند .

با آمدن اسلام به ایران ، ایرانیان نیک اندیش امام علی را برترین جوانمرد و سرآمد اهل فتوت می دانستند ، چرا که این امام عالی مرتبه علاوه بر معصومیت و اتصال به خاندان نبی از صفات دلاوری ، جوانمردی و رشادت و در یک کلام فتوت برخوردار بودند پس گزینه بسیار شایسته و بایسته برای الگوی ایرانیان شیعه مذهب در عرصه های سیاست و حکومت ، رزم و هنر ، عرفان و پهلوانی بودند . چند بعدی بودن شخصیت برجسته امام علی باعث مدد جستن اهل ورزش و پهلوانی و نیز شاعران و خوشنویسان و از جمله دروایش در ایران تازه مسلمان شد .

نقش امام علی (ع) به عنوان پیشوا و مدد رسان به اقشار مختلف جامعه ، در ایران بسیار پررنگ شد . تا جائیکه دروایش و عارفان با مدد جستن از امام علی ، به سیر و سلوک معنوی در زندگی دنیوی پرداخته و نیز خوشنویسان برای دست یابی به خطی زیبا و بدیع از امامشان که خود دستی بر نوشتن داشته ، مدد می جستند .

و در صحنه سیاست و حکومت به این حاکم عادل اقتدا می نمودند و نیز در عرصه شعر ، همیشه الهام بخش شاعران مذهبی و حماسی بوده اند که شیفته امامت و ولایت ایشان بوده و آثار به یاد ماندنی در وصف امام و فرزندانش ، به صورت شعر و مدیحه سرایی ، پدید آورده اند .

همانطور که پیشتر اشاره شد ، ایرانیان از عهد باستان ، پهلوانان و دلیر مردان نیک سیرتی داشته اند که خاطره تاریخی آنان از طریق کتب ادبی همچون شاهنامه کبیر ، حکیم ابوالقاسم فردوسی زنده مانده است .

در عهد اسلامی ایران ، این امام راستین توانست به راحتی ، الگوی راد مردی و تقوا و جوانمردی برای پهلوانان و قهرمانان گردد تا جائیکه در ایران ، آیین جوانمردی با اقتدا به مولا علی پدید آمد و در ادوار مختلف به اشکال متفاوت نمود پیدا کرد . در این زمینه رسالاتی با عنوان " فتوتنامه " تدوین شد که از طرف هواداران این آیین مورد استفاده قرار گرفت و بدین وسیله این تفکر در بین مردم رایج شد . این حکایت ادامه پیدا کرد تا اینکه تشیع در خاک ایران ریشه دوانید و تفکر علی سالاری در بین عموم مردم رایج شد .

و از آنجا که هنرمندان همیشه پیشتاز انعکاس تفکرات و اندیشه های ناب در ایران بوده اند لذا شاهد تالیف کتب شعر و حکایت و روایت در بزرگداشت شأن امام علی در طول قرون متمادی هستیم .

بعضی از این کتب تألیف شده به مدد قلم زیبای خوشنویسان و نگارگران ایرانی مصور شده و با بهره گیری از شیوه های نقاشی زمان خود این تصاویر بدیع را خلق نموده و به بیان بیشتر و بهتر متن کمک نموده اند .

از جمله کتاب خاوران نامه (خاورنامه) اثر ابن حسام خوسفی بیرجندی و نیز کتاب جمله حیدری اثر ملا بمانعلی راجی کرمانی اشاره نمود (عناصری ۱۳۷۳.ص ۴۸)

کتاب نخست توسط فرهاد نقاش در عهد ترکمانان در شیراز مصور شد طبعاً تأثیرات مکتب غنی و قوی شیراز بر شیوه نگارگری این کتاب تأثیر گذاشته است ، کتاب دوم در عهد قاجار سروده شده و توسط نقاشانی چون علیقلی خویی و میرزا غلامرضا کرمانی و علیخان نقاش ، میرزا هاشم خونساری و میرزا نصرالله به تصویر کشیده شده است طبیعی است جلوه های نقاشی عهد قاجار در این کتاب مشاهده می شود. کتاب حاضر چاپ سنگی می باشد و نقاشی هایش حالتی روائی دارد .

فصل دوم

۱-۲ خاوران نامه و شیوه نقاشی مکتب شیراز در قرن نهم

پس از فرو پاشی حکومت مغولان در سال ۷۷۱ هجری قمری توسط تیمور ، مکتب شیراز با تأثیر پذیری از نقاشی های مکتب جلایری و خلق آثاری مصور که ویژگیهای مکتب شیراز اول و دوم را به نمایش می گذاشت .

شیراز که مأمّن مناسبی برای پیدایش سبک نقاشی ایرانی بدور از تأثیرات هنری غیر ایرانی بود در قرن هشتم دوره اول مکتب شیراز بروز می کند و در قرن نهم دوره دوم مکتب شیراز با پیدایش آثار مصور منتخبات اسکندر سلطان (۸۱۳ هجری قمری) شاهنامه ابراهیم سلطان (۸۳۷ هجری قمری) و خاوران نامه (۸۸۲ هجری قمری) شهرت هنری بیشتری یافت .

قرینه سازی در نگاره های این مکتب به طور قابل ملاحظه ای دیده می شود و همچنین تضاد رنگی عناصر نگاره و پس زمینه آن ، استفاده از ابرهای پیچان و سادگی در ترکیب بندی ها از مهم ترین ویژگیهای دیداری این مکتب می باشد .

در نقاشی های مکتب شیراز نوعی وحدت تصویری وجود دارد که از تمامی صحنه ها ، پوشش گیاهی ، فضا سازی ها در کنار هم به وجود آمده است . و نسبت به مکتب هرات ساده تر ، خلاصه تر و از تنوع و قدرت کمتری برخوردار است اما در ترسیم فیگور ها اندام کوتاه تر ، پُرتَر و چهره ها گرد ترسیم شده است که در مکتب هرات شاهد ترسیم پیکره های باریک و کشیده با چهره هایی خاص هستیم (رایبسون . ۱۳۸۶ . ص ۳۶)

البته با اندازه گیری نسبتهای سر به بدن در نگاره های دو مکتب و مقایسه آنها در می یابیم که در مکتب شیراز نسبت سر به بدن (۱ به ۶) و در مکتب هرات (۱ به ۷/۵) می باشد که خود نمایانگر کشیدگی اندام در ترسیم پیکره های مکتب هرات است ، اما خوب می دانیم که مکتب هرات به بهترین شکل از مکتب شیراز بهره برده است .

البته در عصر ترکمانان شیوه نقاشی رایج از طراحی و ترکیب بندی بی پیرایه ای برخوردار بود ، نمایش منظره های طبیعی ، معماری نسبتاً ساده ، طراحی ساده چهره و اندام در اکثر آثار این دوران مشهود هست که برای تولید نسخه های متعدد کتاب در این زمان کاملاً مناسب بوده و به نوعی به